

A nápolyi /s/ hat változata

Siente Napule, e po' mmuore...
Nápolyt hallani, és meghalni...

1.1. A kutatás alapjai

Tanulmányomban az olasz nyelv nápolyi dialektusának egy hangtani különlegességével foglalkozom. Mint a címből kiderül, hat hangot fogok bemutatni, melyek ebben a dialektusban /s/ allofónjaiként kiegészítő eloszlásban állnak.

Kutatásaim korpuszát hangfelvételek jelentik, melyeket saját magam készítettem többszöri nápolyi tartózkodásom során (2009 és 2011 között), helyi dialektális beszélőkkel. A mintegy 30 órányi felvételen minden korosztály képviselőjét megszólaltattam, utcagyerekektől kezdve, középiskolás diákokon és egyetemistákon át egészen a szülőig és nagyszülőig. Kutatásom terepe elsősorban Nápoly belvárosa volt (a történelmi óváros és a *Sanità* negyed), de *Nápoly provincia*, ill. *Campania megye* más városaiban is gyűjtöttem hanganyagot. A hangfelvételek mellett a nápolyi dialektus fonológiájával foglalkozó szakirodalmat vettem alapul tanulmányom megírásához.

1.2. A nápolyi dialektus az olasz dialektusok közt

Nápoly Dél-Olaszország legjelentősebb városa, és – jórészt páratlan földrajzi adottságainak köszönhetően – már alapításától fogva jelentős irányító szerepet játszott Itália déli részén. A középkorban egyeduralkodóvá nőtte ki magát, majd rövidesen Dél-Itália fővárosa lett, aminek máig is mondható. Feltehetőleg sok évszázados központi szerepének köszönhető, hogy meglepő egység jellemzi a Nápoly környéki beszélt olasz nyelvet (vö. Bianchi, De Blasi, Librandi 1996: 190); ez azért meglepő, mert köztudomásúan az olasz az egyik legnagyobb dialektális változatossággal bíró indoeurópai nyelv.

Az olasz dialektusok alapvető felosztásában (*északi, közép, déli, szélsőségesen déli*) a nápolyi a déli dialektusokhoz tartozik (vö. Dardano, Trifone 1985: 34). Kutatásaimban a nápolyi dialektussal együtt a Nápolyban beszélt regionális olasz köznyelvet is elemzem. Olaszországban a köznyelv erősen rányomja a bélyegét a dialektusokra, ezért a kettejük közti különbség folyamatosan kiegyenlítődni látszik. Cikkemben a nápolyi dialektális példákon kívül regionális köznyelvi példákat is igyekszem hozni az egyes fonológiai jelenségek bemutatására.

1.3. A jelölések magyarázata

Tanulmányomban a következő jelöléseket, rövidítéseket használom: A példaként hozott szavakon ékezettel jelölöm a szóhangsúly helyét, kivéve, ahol a hangsúlynak nincs jelentősége (pl.: *cerása* ‘cseresznye’). A nyelvi adatok fonetikai átírását a Nemzetközi Fonetikai Társaság által kidolgozott IPA alapján végzem.¹ Az alakok felszíni szerkezetét szögletes zárójelek között tüntetem fel, a mélyszerkezetet perjelek között; ilyenformán a fonémákat perjelek közé (pl.: /n/), míg az allofónokat szögletes zárójelek közé írom (pl.: [ŋ]). Emellett a következő rövidítéseket használom: *regionális köznyelv* (reg. közny.), *olasz nyelv* (ol.), *magyar nyelv* (magy.), *latin nyelv* (lat.), *francia nyelv* (fr.).

2.1. Bevezetés a kutatás ismertetéséhez

Kutatásom lényege, hogy az /s/ fonéma allofónjaként mutatok be hat hangot: [s, z, ʃ, ʒ, ts, dz]. Bár ezek közül nem egy fonémaként is jelen van a nápolyi dialektusban, a mellett fogok érvelni, hogy bizonyos helyzetben mégis kiegészítő eloszlásban állnak, egyetlen fonéma, /s/ variánsaiként. Az alábbiakban részletezem /s/ disztribúcióját a nápolyi dialektusban, és környezetétől függően megállapítom az ejtésben megjelenő különböző változatait: először intervokális helyzetben elemzem, majd mássalhangzócsoporthoz záró, ill. nyitó tagjaként.

2.2. Fonotaktikai megszorítások

Mielőtt részletes elemzésbe fognék, szükségszerű szólnom pár szót a nápolyi dialektus fonotaktikájáról, amely jelentős mértékben korlátozza a mássalhangzók ejtését.

Jelen munka szempontjából három megkötés bír fontossággal. Elsőként: a nápolyi dialektusban szó végén nem állhat mássalhangzó. Bár a szótagszerkezetet tekintve a kódában egy mássalhangzó még szerepelhet, abszolút szóvégen szigorúan magánhangzónak kell állnia. Adott esetben ezért magánhangzó-betoldással történik: mássalhangzóra végződő jövevényszavak vagy tulajdonnevek ejtésekor a szó végére egy

¹ vö. *Handbook of the International Phonetic Association: A guide to use of the International Phonetic Alphabet*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001.

schwa kerül, pl.: *computer* [kompju'terrə], (*Sofia*) *Loren* [lo'rennə], *gas* ['gassə] 'gáz', stb. A *schwa*-epitézisre vezethetők vissza olyan hiperkorrekciós esetek is, amelyekben *ő*-re végződő magyar neveket nápolyiak utolsó magánhangzó nélkül írnak le (magánlevelezések alkalmával történt meg), pl.: *Ern* ['ernə] 'Ernö', *Vill* ['villə] 'Villő'. (Ez érthető, hiszen palatális, kerekített magánhangzók hiányában a magyar [ø]-höz a schwát érzik legközelebbnek, amelynek viszont nincs graféma megfelelője.)

A másik két, számunkra fontos fonotaktikai megkötés a mássalhangzó-szekvenciákat érinti. Zörejhangkapcsolat csak úgy alakulhat ki, ha a csoport első tagja /s/, illetve valamely allofónja: [s, z, ʃ, ʒ] (háromtagú csoport esetében a második tag zörejhang, a harmadik mindig /r/, pl.: [str, zdr, ʃfr, ʒbr]). Zöngésségi hasonulás a nápolyi dialektusban csak az /s/ fonémát érinti, mindig regresszíven történik, és zengőhangok is kiváltják (pl.: $s \rightarrow z / _\{d, n\}$; $\text{ʃ} \rightarrow \text{ʒ} / _\{b, m\}$). Végül /s/ csak akkor lehet mássalhangzócsoporthoz záró tagja, ha koronális szonoráns – /l, n, r/ – után áll. Ezért a később tárgyalandó jelenségeket leíró szabályokban (l. 3.2.1.) a [+mássalhangzó] jeggyel csak erre a három szonoránsra utalok. Ha bizonyos szavakban /s/ egyéb mássalhangzókat követne, *schwa*-epentézis történik, pl.: *x* ['iggəsə] 'iksz', *y* [ibbəsɪ'lonnə] 'ipszilon', *Hamšik* [ammə'sikkə] 'Nápoly focicsapatának szlovák játékosa', stb.

3. /s/ megjelenési lehetőségei a nápolyi dialektusban

3.1. Intervokális helyzetben

A fonotaktikai megszorítások tisztázása után rátérek tanulmányom lényegi részére, és sorra veszem az /s/ fonéma megjelenési lehetőségeit, megfigyelve, hogy környezetétől függően hogyan változik az ejtése, mikor melyik allofónja jelenik meg. Először intervokális (és szókezdő prevokális) helyzetben, majd magánhangzócsoporthoz záró, végül nyitó tagjaként.

Bár az olasz nyelv önálló fonémaként tekint a koronális szibiláns zöngés /z/ ill. zöngétlen /s/ változatára, az olasz dialektusok egy bizonyos részében a köztük lévő ellentét nem áll fenn (vö. Rohlfs 1966: 284). A középolasz és délolasz dialektusok jellemzője, hogy intervokális és szókezdő prevokális helyzetben zöngétlenül ejtik a koronális szibilánst, ez által az /s/ és /z/ közti ellentét neutralizálódik. A köznyelv erős normatív szerepe, ill. a média nyomása miatt azonban a zöngétlen ejtés visszaszorulni látszik, egyre inkább tért hódít a Milánóra jellemző, intervokális [z] ejtése. A középolasz területeken

beszélt regionális köznyelvet már elárasztották a [z]-ék, és egyre gyakrabban jelennek meg a dialektusokban is: a zöngésítés fokozatosan veszi birtokba a félszigetet, már nyújtogatja a nyakát Nápoly, és Olaszország délebbi részei felé (vö. Maturi 2002: 83–84).

Adatközlőim többsége, mikor tudatosan olaszul próbált beszélni, vegyesen ejtett [s]-szeket és [z]-ket intervokális helyzetben; utóbbi csak akkor tűnt el a beszédükből, mikor dialektusra váltottak. Mindazonáltal – minthogy a zöngésedés esetleges – /z/-t nem tekintem fonémának a nápolyi dialektusban, valamint abból indulok ki, hogy a hangzóközi /s/ alapvetően zöngétlen (vö. Ledgeway 2009: 99). Az /s/ fonéma fő variánsának is a zöngétlen, koronális szibilánst, [s]-t tekintem, belőle fogom levezetni a bevezetőben felírt többi hangot (l. 2.1.).

Kutatásaimban az intervokális /s/ zöngésedési lehetőségeit a szóhangsúly helyzetétől függően vizsgáltam. Mivel az olasz nyelvben és dialektusaiban szabad szóhangsúly van², úgy gondoltam, ez is befolyással lehet az /s/ viselkedésére. Azokban a szavakban, melyekben a hangsúly az /s/-szet megelőző szótagra esik, igen stabilnak tűnik a zöngétlen ejtés, pl.: *rósa* ['ro:sə] 'rózsa', *múseco* ['mu:səkə] 'zenész', *cerása* [tsə'ra:sə] 'cseresznye', stb. Felvételeim legtöbb adatközlője a regionális köznyelvben sem ejt [z]-t ilyen szavak esetében. Néha egyenesen úgy tűnik, mintha képtelenek lennének zöngésíteni: egyik adatközlőm a felvételek közben vitába keveredett egy barátjával, és egy jelentőségteljes mondatot ejtett ki, l. (1). Azt magyarázta, hogy a *chiesa* ('templom') szót ők Nápolyban sz-szel ejtik, nem mint a többi olasz, akik z-vel. Ugyanakkor a szót másodszor is zöngétlen [s]-szel ejtette, noha nyilvánvalóan a „többi olaszt” szerette volna utánozni.

(1)

Noi diciamo chiesa, non come lo dicono gli altri, che dicono chiesa.

[noj di'ʃamo kjesa noŋkome lo 'dikono ʌʌaltri ke 'dikono kjesa]

'Mi azt mondjuk, *chiesa*, nem mint a többiek, akik azt mondják, *chiesa*.'

Azok a szavak, amelyekben /s/ szomszédságában nem áll hangsúlyos szótag, túlnyomórészt szintén zöngétlen [s]-t tartalmaznak, pl.: *brínnese* ['brinnəsə] 'pohárköszöntő', *mesuratóre* [məsurə'to:rə] 'vízóra leolvasó', *pusetivaménte* [pusətiva'mentə] 'pozitívan', stb.

² A hangsúly a szó utolsó három szótagjára eshet.

Ellenben azokban a szavakban, melyekben a hangsúly az /s/-szet tartalmazó szótagra esik, a felvételek tanúsága szerint előfordulhat bizonyos mértékű zöngésítés, pl.: *Vesúvio* [və'zu:vjə] 'Vezúv', *rusáριο* [ru'za:rjə] 'rózsafüzér', *petrusíno* [pətru'zi:nə] 'petrezselyem'. A szakirodalom nem bontja le hangsúly szerint a zöngésedési lehetőségeket, Radtke (1997: 75) dialektális előítéletnek nyilvánítja a campaniai intervokális [z] hiányát, és négy zöngességi fokot állapít meg: [s, š, ž, z]. Ledgeway (2009: 99) szerint általános tendencia a zöngétlen [s] ejtése, ám köznyelvi hatásra az intervokális [s] zöngésedhet, a Radtke által megfigyelt zöngességi fokok szerint. Felvételeim alapján a zöngésedés függhet a szóhangsúly helyzetétől, és abban az esetben leggyakoribb, melyben a hangsúly az /s/-t tartalmazó szótagra esik. Egyébként Radtke két példája is ezt látszik alátámasztani: *fasúle* [fa'zulə] 'bab', *spusà* [ʃpu'za:] 'megházasodni'.

Következésképp az intervokális (illetve a szókezdő prevokális) /s/ a nápolyi dialektusban alapvetően [s]-ként ejtődik. Természetesen a regionális köznyelvben jócskán előfordulnak intervokális [z]-k – még ha általános tendencia is a zöngétlen ejtés –, ami elsősorban az olasz köznyelv egyre növekvő hódító erejének köszönhető. Maturi (2002) hiperkorrekcióra is talál példát: mivel a déli dialektusok Észak-Olaszországban erősen stigmatizáltak – és velük az intervokális /s/ zöngétlen ejtése is –, előfordul, hogy a köznyelvben is zöngétlen [s]-szek Nápolyban zöngét kapnak, pl.: *buona [z]era* 'jó estét!' (vö. (ol.) *buona [s]era*), *venti[z]ette* 'huszonhét' (vö. (ol.) *venti[s]ette*), stb. (Maturi 2002: 84). A [z] allofón megjelenési lehetőségeit az 3.2.2. és az 3.2.3. fejezetekben vizsgálom meg részletesen.

3.2. Mássalhangzó-szekvencia tagjaként

3.2.1. Affrikáció

Mint a fonotaktikai kikötésekkor láttuk, /s/ csak akkor lehet mássalhangzócsoporthoz záró tagja, ha koronális szonoráns – /l, n, r/ – után áll. Ilyen esetben azonban hangképzési okokból (l. később) affrikálódik: [ts] vagy [dz] lesz belőle. A /ts/ és a /dz/ affrikáták fonémaként is előfordulnak a nápolyi dialektusban, pl.: *miezejuórno* [mjetsə'jwornə] 'dél', *zizza* ['tsittsə] 'női mell', *benzína* [bbən'dzi:nə] 'benzin', stb. Azonban /ts/ és /dz/ fonémaként való jelenléte nem zárja ki, hogy ugyan ezek a hangok valamely másik fonéma allofónjaként is megjelenjenek. Ezt az elméletet a lexikális fonológia *szigorú ciklikussági*

feltétele támasztja alá, mely szerint korábbi szinteken létrejött szerkezetek a később létrejött szerkezetek számára már nem hozzáférhetők (vö. Durand, Siptár 1997: 104). Azok a szavak, melyekben /ts/ és /dz/ fonéma, már úgy kerültek a nápolyi dialektus szókészletébe, hogy tartalmazták ezeket az affrikátákat, illetve az affrikáció valamely korábbi, a dialektus fonológiai szabályai számára már nem hozzáférhető szinten történt meg. Ellenben a dialektuson belül működő szabályok is létrehozhatják a [ts] és [dz] hangokat: /s/ affrikációja, valamint az affrikáta zöngésedése révén.

Az affrikációs szabály – l. (3) – abban az esetben érthető meg legkönnyebben, amelyben /s/ /n/-t követi. Az *[ns] nem létező szekvencia, amelynek ejtését a nyelvek háromféleképpen képesek megoldani: egy magánhangzó betoldásával (pl.: [nis]), /n/ törlésével (aminek következtében az előtte lévő magánhangzó nazalizálódik és megnyúlik, pl.: (magy.) *bennszülött* ['bẽ:syløtt]), valamint /s/ affrikációjával.

(3)

s → ts / C __

Az affrikáció esetében /s/ az előtte álló /n/ artikulációjához híven ejtődik, vagyis a nyelv hegye és éle (koronája) továbbra is a fogmederre tapad. Ez által zárhangként fog felpattanni, majd réshangként szól tovább, magyarán affrikáta lesz belőle. Ugyan ez az artikulációs folyamat más megközelítésből úgy írható le, hogy /n/ és /s/ közé betoldódik egy homorgán réshang: /t/, a szekvencia tehát [nts] lesz. Pontosan ez a szabály játszódik le a magyar nyelvben is a *pénz* és *benzin* szavak esetleges [pe:ndz], [bẽndzin] ejtésekor (vö. Durand, Siptár 1997: 36). Az affrikálódott mássalhangzó ellenben itt a zöngés /z/, amire a nápolyi dialektusban nem találunk példát, abból a már említett tényből kifolyólag, hogy a nápolyiban /z/ nem fonéma. Következésképp az /s/ fonéma [dz] allofónjának leírását az affrikációs szabály nem meríti ki, [dz] esetében újabb szabályra van szükség.

A [dz] allofónhoz [ts] zöngésedése révén jutunk el. Ez a jelenség azonban nem kizárólagos: egy opcionális zöngességi szabály vezet le, amely zörej- és zengőhangok között működik. Egyfajta progresszív, részleges zöngességi hasonulásról van szó, amely révén a zöngétlen zörejhang átveheti az őt megelőző zengőhang zöngességét, pl.: *ponte* ['pondə] 'híd', *tiempo* ['tjembə] 'idő', stb. Ez alapján (4) alatt újra felírom a [ts] és [dz] allofónokat létrehozó szabályokat: [ts]-t az első adja meg, [dz]-t pedig mindkettő, tekintve, hogy a szabályok tápsorrendben állnak.

(4)

s → ts / C __

[–szonoráns] → [+zöngés] / [+szonoráns] __

A következőkben részletezem a három koronális szonoráns – /n, r, l/ (ebben a sorrendben fogok haladni) – /s/-szel való találkozásának konkrét eseteit, melyek között akadnak kisebb eltérések.

Az /s/ fonéma /n/ utáni affrikálódása alól a nápolyi dialektusban nincs kivétel, ez a szabály a mai dialektusban is produktív. Még a nápolyi regionális köznyelvben is működik, minthogy a beszélők /ns/ szekvencia ejtését így tanulták meg áthidalni „anyadialektusukban”.³ Az affrikáció jelensége a nápolyi dialektusban lexikalizálódott: a kérdéses helyzetben előforduló /s/-eket írásban ‘z’ grafémával jelölik (amely az olasz nyelvben és dialektusaiban [ts, dz] hangok megfelelője), pl.: (lat.) PENSO > *penzo* [pentsə] ‘gondol, E/1’ – vö. (ol.) [pẽ:so] –, (fr.) chance > *canzo* [kantsə] ‘esély’, /in+somma/ > ‘*nzómma* [ən'dzommə] ‘mindent egybevéve’ – vö. (ol.) [ĩ:'somma] –, stb. Az affrikáció szóhatáron, ill. jövevényszavakban is működik, pl.: (reg. közny.) *non sapévo* [nontsa'pe:vo] ‘nem tudtam’, (reg. közny.) *in Sicília* [indzi'ʃi:lja] ‘Szicíliában’, *jeans* [dʒintsə], stb.

Az esetek többségében az /r/ utáni affrikáció is lexikalizálódott, pl.: (lat.) BORSA > *vorza* [vɔrtsə] ‘táska’ – vö. (ol.) [borsa] –, (lat.) PERSONA > *perzóna* [pər'dzo:nə] ‘személy’ – vö. (ol.) [per'so:na] –, (lat.) PERSICA > *pérzeca* [ˈpertsəkə] ‘őszibarack’, stb. Ebben az esetben azonban ellenpéldával is találkozhatunk: a visszaható igék főnévi igenévi alakjában a főnévi igenévképzőhöz (-ar-, -er-, -ir-) közvetlenül kapcsolódik a visszaható névmás (-se), ugyanakkor ebben az esetben /s/ csak igen ritkán affrikálódik, írásban is ‘s’ graféma jelöli, pl.: *arraggiárse* [arradz'dʒarsə] ‘feldühödni’, *pentírse* [pən'tirsə] ‘megbánni’, stb. Szóhatáron is ingadozik a szabály működése, pl.: (reg. közny.) *per sempre* [per'sempre] / [per'tsempre] ‘örökre’, (reg. közny.) *far sentíre* [farsen'tire] /

³ Megjegyzendő, hogy az olasz köznyelv másik megoldást választ az artikulációs probléma kiküszöbölésére – /n/ törlését, és ez által az öt megelőző magánhangzó nazalizálását, pl.: *pensione* [pẽ:sjo:ne] ‘nyugdíj’ –, ami befolyásolja a nápolyi regionális köznyelvet, így ezen a szinten az affrikáció nem kizárólagos.

[fartsen'tire] ‘meghallgattatni’⁴, stb. Idegen szavakban pedig, a felvételek tanúsága szerint, egyáltalán nem jelenik meg az affrikáció, pl.: *piercing* [pir'siŋgə], *New Jersey* [nju'ddʒɛrsi], ami arra utal, hogy ez a szabály a mai nápolyiban már nem bizonyul produktívnak.

Az /l/ utáni affrikáció esete némivel összetettebb az eddig látottaknál, itt ugyanis életbe lép egy harmadik szabály, amely a (4) alatti két szabály közé ékelődik, megbolygatva ezzel a szabálysorrendet. A nápolyi dialektusban egyáltalán nem fordul elő olyan szekvencia, melyben /l/ mássalhangzót előzne meg. *[lC] kapcsolat alapvetően kétféleképpen oldódhat meg: /l/ rotacizálódásával (pl.: *ultimo > *úrtemo* ‘utolsó’, *balcone > *barcónə* ‘erkély’, stb.), vagy velarizálódásával, és ennek következményeként félmagánhangzóvá gyengülésével, l. (5), (pl.: *alto > *áuto* ‘magas’, *caldo > *cáudo* ‘meleg’, *milza > *méuza* ‘lép (belső szerv)’, stb.).

(5)

$l \rightarrow w / __ C$

Az (5)-tel jelölt szabály értelmében *[ls, lts, ldz] kapcsolatok sem létezhetnének, mint ahogy nem is léteznek a nápolyi dialektusban. Az /s/ affrikációja mégis megfigyelhető azokban a szavakban, ahol az őt etimológiailag megelőző /l/ félmagánhangzóvá alakult: az affrikáció tehát minden bizonnyal a velarizálódás előtt történt meg. Következésképp lehet rekonstruálni az eredetileg /ls/ szekvenciát tartalmazó szavak útját: (lat.) FALSŪ(M) > *fal[ts]o > *fáuzo* ['fawtsə] ‘hamis’, (lat.) CELSA > *cel[ts]a > *céuza* ['tʃɛwtsə] ‘szeder’, *salsa > *sal[ts]a > *sáuza* ['sawtsə] ‘paradicsomos télesztaszós’, stb.

Érdekesség, hogy az /l/ utáni affrikáció esetében nem fordul elő zöngés [dz]. Ez azzal magyarázható, hogy a velarizációs szabály és a zöngésségi szabály között gátsorrend áll fenn, a velarizáció tehát előbb lépett életbe a zöngésedésnél, elvéve így annak potenciális bemeneteit, ahogy a (6) alatt felírt szabálysorrendből is kitűnik.

(6)

⁴ *Per sempre, far sentire*: ezek regionális köznyelvi alakok, a dialektusban a *per* és *far* szavak záró /r/-je törlődik, ill. a következő mássalhangzóhoz asszimilálódik: *pe' ssèmpe, fa' ssentì*, így ez esetben nem történik [rs] ütközés.

s → ts / C ____

l → w / ____ C

[–szonoráns] → [+zöngés] / [+szonoráns, +msh.] ____

Eszerint az érintett szavakban a következő folyamat zajlott le: először az [l] utáni [s]-ből [ts] lett, majd a [ts] előtti [l]-ből [w] félmagánhangzó: ekkor a harmadikként felírt zöngésségi szabálynak már nem volt bemenete, minthogy a zöngésedést csak [+mássalhangzó] jegyű elem válthatja ki. A nápolyi velarizációs szabály működése jóval az olasz köznyelvesítése előtt lezárult, így a regionális köznyelvet nem érinti. Az ezen a szinten történő [lC] ütközések esetében már megfigyelhető az /l/-et követő mássalhangzó zöngésedése, ami az iménti gátsorrend megállapítását támasztja alá. Az affrikáció a regionális köznyelvben részleges produktivitást mutat, pl.: *nel sénso* [nel'tsentso] / [nel'sentso] ‘abban az értelemben’, (reg. közny.) *il Signore* [iltsiɲ'no:re] ‘az Úr’, stb.

A (4) alatt felírt zöngésedési szabály működése opcionális, ám igen gyakori. Egy esetben mutat következetességet: ha valamely más szabály megelőzi őt, és elveszi a bemeneteit, (hasonló helyzetet láttunk (6) esetében). Él egy szabály a nápolyi dialektusban, amely képes ezt megtenni: a középállású, ill. szóvégi magánhangzók gyengülése, melynek következtében a *schwá*-vá gyengült szóvégi magánhangzót megelőző mássalhangzó zöngétlenedik, pl.: *maggio* ['mattʃə] ‘május’, *luglio* ['luccə] ‘július’.⁵ Ha tehát /s/ affrikálódása az utolsó szótagban történik, az eredményül kapott [ts] nem zöngésedhet [dz]-vé, pl.: *penzámmo* [pəntsammə] / [pəndzammə] ‘gondolni, T/1’, vö. *pénzo* [pentsə], *[pəndzə] ‘gondolni, E/1’.

3.2.2. Palatalizáció

Tanulmányom eddigi részeiben az /s/ fonéma [s, ts, dz] allofónjainak megjelenési lehetőségeit írtam le. Három allofón tisztázása maradt még hátra: [z, ʃ, ʒ], őket a jelenlegi fejezetben mutatom be, az /s/ fonémát mássalhangzócsoporthoz nyitó tagjaként elemezve (közülük a [z]-ét hagyom utoljára, mert viselkedésének kimerítő leírásához szükség van a palatálisok – [ʃ, ʒ] – ismeretére).

⁵ A szóvégi schwa zöngétlenítő hatásával egy másik aktuális kutatásban foglalkozom.

Az affrikátákhoz hasonlóan /ʃ/ is előfordul fonémaként a nápolyi dialektusban. Disztribúciója azonban két szabályhoz kötött: csak intervokális (ill. szókezdő, prevokális) helyzetben állhat, valamint minden esetben hosszan ejtett változatban jelenik meg, pl.: *móscio* ['moʃʃə] ‘ernyed’, *abbascio* [ab'baʃʃə] ‘lent’, *scióre* ['ʃʃorə] ‘virág’, *pescespáda* [peʃʃə'ʃpa:də] ‘kardhal’, stb. A *Sicilia* [siʃi:lja] típusú szavakban szereplő szimpla [ʃ] nem fonéma, mert [tʃ]-vel áll kiegészítő eloszlásban. A mássalhangzócsoporthoz nyitó tagjaként megjelenő [ʃ] sem fonéma, mert [s]-szel áll kiegészítő eloszlásban. /ʃ/ zöngés párja, [ʒ] sem fonéma, mert csak zöngésségi hasonulás révén tud megjelenni mássalhangzócsoporthoz nyitó tagjaként, és ilyenkor [ʃ]-sel (valamint [s]-szel, ill. [z]-vel) áll kiegészítő eloszlásban.

A nápolyi dialektusban tehát az /s/ bizonyos mássalhangzók előtt palatalizációs szabályon megy keresztül, l. (7). Palatalizációja több olasz dialektális régióban is visszatérő jelenség, ellenben nem mindenütt ugyan abban a környezetben játszódik le, és az eredmény sem mindenütt egyforma, pl. Észak-Olaszországban (többek között Emilia–Romagna területén) prepalatális [sʲ]-szeket ill. [zʲ]-ket ejtenek, amely átmenet a koronális [s] és a palatális [ʃ] között, míg a szicíliai dialektusok többségében /st/ ill. /str/ kapcsolat eredményeként retroflex [ʂ]-sek születnek (vö. Rohlfs 1966: 257–259). A nápolyi (és a Campaniára jellemző) [ʃ]-sek és [ʒ]-ék ellenben középpalatálisok, a toszkán (valamint a magyar) /ʃ/ és /ʒ/ hangoknak megfelelően ejtődnek.

(7)

$s \rightarrow ʃ / __ C [-koronális]$

A (7) alatti szabály értelmében a nápolyi dialektusban palatálisként ejtődik minden /s/, amely bilabiális, labio-dentális vagy veláris mássalhangzó előtt áll. A jelenséget sok nápolyival foglalkozó nyelvész megfigyeli (vö. Radtke 1997: 74; Ledgeway 2009: 99), ám egyikük sem vezeti le fonológiai szabályok szerint, és csupán említés szintjén foglalkoznak vele. A következő oldalakon a jelenséget részletesen igyekszem bemutatni. A (7) alatti palatalizációs szabály révén kapjuk meg az /s/ fonéma [ʃ] allofónját, míg a [ʒ] allofón zöngésségi hasonulás útján születik. A nápolyi dialektusban működő zöngésségi hasonulásnak – l. (8) – négy alapvető tulajdonsága van: regresszív⁶, egyirányú (csak

⁶ A progresszív zöngésségi hasonulás, amit (4) alatt láttunk, opcionális.

zöngésedés fordul elő, zöngétlenedés nincs), zengőhangok is kiváltják, és csak /s/ fonémát érinti. Érdekes, hogy zörejhang–zengőhang kapcsolat nem csak /s/ esetében lehetséges, a zöngésségi hasonulás mégsem vonatkozik a többi mássalhangzóra, melyek zengőhangot előznek meg (zörejhangkapcsolat pedig csak /s/ részvételével történhet a nápolyi dialektusban), pl.: *fláuto* *[vlawtə] ‘fuvola’, *préta* *[brɛtə] ‘kő’, vö. *slaváto* [zla'va:tə] ‘elmosódott’.

(8)

s → z / __ C [+zöngés]

A következőkben részletezem, és példákkal illusztrálom /s/ viselkedését minden lehetséges mássalhangzó-kapcsolatban (lehetőség szerint hozok egy-egy példát szókezdő helyzetben, szó belsejében, valamint a regionális köznyelvben történő palatalizációra). A példákat az általam készített hangzóanyagból válogattam.

A zöngétlen zár- és réshangok – /f, k, p/ – előtt [s] a (7) alatti szabály eredményeképpen [ʃ] lesz. Példák /sf/ esetére: *sfurtunáto* [ʃfɜrtu'na:tə] ‘szerencsétlen’, *asfárdo* [a'ʃfardə] ‘aszfalt’, (reg. közny.) *soddisfátto* [soddi'ʃfatto] ‘elégedett’, stb. Példák /sk/ esetére: *scárpa* ['ʃkarpə] ‘cipő’, *Pasquále* [pa'ʃkwa:lə] ‘Paszkal’, (reg. közny.) *fa schífo* [fa'ʃki:fo] ‘undorító’, stb. Példák /sp/ esetére: *spaccá* [ʃpak'ka:] ‘széthasítani’, *ruóspo* ['rwoʃpə] ‘varangy’, (reg. közny.) *aspétta!* [a'ʃpɛtta] ‘várj!’, stb.

A zöngés zár- és réshangok – /b, g, v/ –, valamint a palatalizációt kiváltó zengőhang – /m/ – előtt a (7) és a (8) alatt ábrázolt szabályok értelmében /s/-ből [ʒ] lesz. Példák /sb/ esetére: *sbirro* ['ʒbirrə] ‘rendőr’, *sbagliáto* [ʒbaʎ'ʎa:tə] ‘elhibázott’, (reg. közny.) *sbrícati!* ['ʒbri:cati] ‘csípkedd magad!’, stb. Példák /sg/ esetére: *sgárro* ['ʒgarrə] ‘hiba’, *sgratetúdene* [ʒgratə'tu:dənə] ‘hálátlanság’, (reg. közny.) *sgabéllo* [ʒgab'bello] ‘sámli’, stb. Példák /sv/ esetére: *svérdo* [ʒvɛrdə] ‘fürgé’, *Osváldo* [o'ʒvaldə] ‘Oszvald’, (reg. közny.) *svilúppo* [ʒvi'luppo] ‘fejlődés’, stb. Példák /sm/ esetére: *smórfia* ['ʒmɔrfjə] ‘grimasz’, *ásma* ['a:ʒmə] ‘asztma’, (reg. közny.) *trasméttere* [tra'ʒmetterə] ‘közvetít’, stb.

Mint a példákból kitűnik, a palatalizációs szabály a mai dialektusban is produktív, valamint a nápolyban beszélt regionális köznyelvben is működik. Mindazonáltal az olasz dialektusok kiegyenlítődése révén (l. 4.3.) a szabály nem mindig érvényesül, és a mai

nápolyi beszélők (az egyre gyakoribb kódváltásoknak köszönhetően) nem ritkán koronálisan ejtik a palatalizációs szabály környezetében megjelenő /s/-szeket.

A palatalizáció produktív jelensége az idegen szavak és nevek ejtésében is megfigyelhető. A nápolyi ejtismód nem ritkán megbotránkoztatja a nem nápolyi olaszokat, illetve sokszor komikusan hat, mosolyt csalva a nem olaszok ajkára is. A következő sorokban erre hozok példákat a hangfelvételeimből: *smog* ['ʒmoggə] 'szmog', *whisky* ['wiʃki], (*Vittorio*) *Gassman* ['gaʒman], *Erasmus* [e'raʒmus], *Swarovsky* [ʒba'roʃki], *facebook* [fe'ʒbukkə], *Las Vegas* [la'ʒvegas], *pacemaker* [pe'ʒme:ker], *baseball* [beʒ'bollə], *icecream* [aj'ʃkrimmə]. Kideríthetetlen, hogy a jelenség működik-e szóhatáron, mivel a nápolyiban nincs mássalhangzóra végződő szó. Folyó beszédben az ilyen jellegű idegen szavak végére is magánhangzó csapódik, illetve a záró mássalhangzó megduplázódik egy schwa-epitézis következtében. Érdekességképpen említtem meg: a palatalizációs és az affrikációs szabályok produktivitását próbára téve megfigyeltem, hogy *Miskolc* város nevét tökéletes magyarsággal képes kiejteni egy született nápolyi, amennyiben megfelelő grafémával írom elé egy lapra: *Miskols* [miʃkolts].

A (7) alatti szabályból – melyet (9) alatt megismétlek – kiderül, hogy a koronális mássalhangzókat – /t, d, n, l, r/ – a palatalizációs szabály nem érinti, amint Ledgeway is megállapítja (2009: 99). Ez feltehetőleg artikulációs okokra vezethető vissza, hiszen a nyelv hegye [ʃ] ejtésekor hátrahúzódik a kemény szájpaddás felé, ami akadályt jelenthet a koronális mássalhangzók ezzel párhuzamos artikulációjában, amely során a nyelvhegy a fogmederhez közelít (bár sok más dialektális területen ejtenek [ʃt, ʒd] kapcsolatokat is, ebben az esetben a nyelvhegy artikuláció közben felfelé-előre mozog; úgy tűnik, a nápolyi dialektusban ez a mozgás ebben az esetben nem engedélyezett).

(9)

s → ʃ / __ C [–koronális]

s / __ C [+koronális, –zöngés]

z / __ C [+koronális, +zöngés]

A (9) alatti szabályokból – melyekben a zöngésségi hasonulás konkrét megvalósulását írtam fel – kiderül, hogy /s/ fonéma /t/ előtt [s]-ként ejtődik, míg /d, n, l, r/ előtt [z]-ként. Példák /st/ esetére: *stráta* ['stra:tə] 'út', *astutá* [astu'ta:]

‘kikapcsolni’, (reg. közny.) *stazione* [sta'dzjo:ne] ‘állomás’, stb. Példák /sd/ esetére: *sdizza* ['zdittsə] ‘düh’, *sdégno* ['zdeɲɲə] ‘méltatlan’, stb. Példák /sn/ esetére: *snínfia* ['zniɲ:fjə] ‘rém ronda nő’, (reg. közny.) *snello* ['znello] ‘gyors’, (reg. közny.) *snob* ['znobbə] ‘sznob’, stb. Példák /sl/ esetére: *slítta* ['zlittə] ‘szánkó’, (reg. közny.) *traslóco* [tra'zlɔ:ko] ‘költözködés’, stb. /sr/ kapcsolat a nápolyi dialektus egyetlen szavában sem fordul elő, még a regionális köznyelvben sem, ám a csoport nem minősül rosszul formátnak. Az olasz nyelvben is ritka ez a mássalhangzó-kapcsolat, dialektofón adatközlőimmel ezek közül az olasz szavak közül mondattam ki kettőt a példa kedvéért: *srotolare* [zroto'la:re] ‘feltekerni’, *sradicare* [zradi'ka:re] ‘gyökerestül kitépni’.

3.2.3. Elhasonulás, avagy depalatalizáció

Nem a zöngés, koronális mássalhangzók előtti pozíció [z] allofón egyetlen előfordulási lehetősége. Elhasonulás eredményeként olyan mássalhangzó előtt is megjelenhet, amelynek (9) alapján palatalizálnia kéne őt. Ám akadnak olyan szavak, melyekben túltengnek a palatális réshangok, így a könnyebb ejthetőség kedvéért a szabályok nem a felírtak szerint működnek, illetve egyáltalán nem működnek. Hogy könnyen követhető maradjak, előbb a magyarból hozok példát ehhez hasonló elhasonulásra: a latinból örökölt *-ista* képzőt a magyar nyelv palatális [ʃ]-sel vette át, így születtek olyan szavaink, mint *rasszista*, *dadaista*, *karikaturista* stb. Ugyanakkor azokban a szavakban, melyek szótövéükben már tartalmazznak [ʃ]-t, a képző-beli [ʃ] depalatalizálódott, pl.: *masiniszta*, *fetisiszta*, *soviniszta* stb.

A magyar depalatalizációhoz hasonló szabály működik a nápolyi dialektusban is: olyan szavakban, melyekben a nápolyi beszélők számára túl sok palatális réshang fordulna elő, önkéntelen depalatalizálnak. Ennek a jelenségnek – ellentétben a magyar példával – nincs nyoma az írásos hagyományban, egyrészt, mert az olasz nyelvben és dialektusaiban nincs fonéma–graféma megfelelés, másrészt, mert az elhasonulás nem következetes (vö. (magy.) *spiritista* / *spiritiszta*).

A hanganyag gyűjtése során az alábbi visszatérő példára bukkantam: *comunismo* [kommu'niʒmə] ‘kommunizmus’, *fascismo* [faʃ'ʒizmə] ‘fasizmus’. Az első esetben az *-ismo* ‘-izmus’ képző [ʒ]-vel fordul elő, a másodikban [z]-vel. Egy kivétellel minden adatközlőm így ejtette a szavakat (az egy kivétel mindkét esetben palatalizált, amit jelenlévő más adatközlők szokatlannak éreztek). Ez alapján állítottam fel a depalatalizációs

elméletet, melyre más példát is sikerült találnom. Ilyen példa a *sisma* ‘földmozgás’ – *scisma* ‘szakadás (pl. egyházzszakadás)’ páros, melyek az olasz köznyelvben minimálpárok: *sisma* [sizma], *scisma* [ʃizma]. A nápolyi dialektusban azonban nem minősülnek minimálpárnak, mert a szóban forgó elhasonulás miatt nem csak egy hangban különböznek: *sisma* [sizmə], *scisma* [ʃizmə].

Az említett példák alapján úgy tűnik, a depalatalizáció csak a zöngés [ʒ]-t érinti, amely az öt megelőző szótagok valamelyikében felbukkanó [ʃ] hatására [z]-ként ejtődik. Akad azonban egy ellenpélda: a *spásmo* ‘görcs’ szó esete, melyben a depalatalizáció mindkét /sC/ kapcsolatot érheti, teljesen következtetlenség. Az adatközlők közül volt, aki a szókezdő /sp/ kapcsolatot ejtette palatalizáció nélkül, volt, aki a szóvégi /sm/ kapcsolatot, a „konzervatívabbak”⁷ pedig mindkét /s/-t palatalizálták. A felvételeimben tehát három lehetőség fordul elő: *spásmo* [spaʒmə], [ʃpaʒmə], [ʃpaʒmə].

Utóbbi példa azt a feltevést erősíti meg, hogy az elhasonulás nem működik következetesen a nápolyi dialektusban. Mindazonáltal azt vonom le a depalatalizáció következményeként, hogy működése esetén újabb lehetőséget biztosít az /s/ fonéma [z] allofónjának megjelenésére.

4. Konklúzió

4.1. Áttekintés: A nápolyi /s/ allofónjainak disztribúciója

Végezetül nem marad más hátra, mint áttekinteni a leírtakat, feleleveníteni az /s/ fonéma hat allofónját létrehozó szabályokat, és levonni a levonható következtetéseket. Az /s/ megjelenési lehetőségeit három helyzetben vizsgáltam: magánhangzók között, mássalhangzó után, valamint mássalhangzó előtt. (10) alatt valamennyi szabályt felírom, melyek az /s/ fonéma allofónjait létrehozzák.

(10)

s / V __ V

⁷ A nápolyi dialektusnak Campania megyében igen magas a presztízse, a dialektuson belül pedig bizonyos jelenségek még inkább kiemelkedő presztízszűek: közülük az első helyek egyike illeti a palatalizációt (vö. Del Puente 1995: 56). Ennélfogva a „konzervatívabb” nápolyiak ott is igyekeznek palatalizálni, ahol „fonetikailag kényelmetlen”, l. *spasmo*.

$s \rightarrow ts / C __$

$\% [-\text{szonoráns}] \rightarrow [+zöngés] / [+szonoráns] __$

$s \rightarrow \int / __ C [-\text{koronális}]$

$[-\text{szonoráns}] \rightarrow [+zöngés] / __ C [+zöngés]$

A (10) alatt felírt öt szabály mind a hat allofón létrejöttét megmagyarázza. A sort a fonéma fő variánsának tekintett zöngétlen, koronális szibiláns, [s] nyitja, amely intervokális helyzetben jelenik meg. (A magánhangzók közötti [s] esetleges zöngésedett változatait – [š, ž] – nem tekintettem allofónoknak, l. 3.1., 4.2.) A második szabály az affrikációt írja le: /s/ ennek értelmében /l, n, r/ hangok után [ts]-vé változik. A következő szabályt százalékkal vezeti be, ami az esetlegességére utal: ez a fajta progresszív zöngésségi hasonulás ugyanis nem működik következetesen, a zengőhangokat követő zörejhangok olykor átveszik azok zöngésségét, olykor pedig nem⁸ – az első esetben születik meg a [dz] allofón. Ezt követi a palatalizációs szabály, amelynek következtében a nem koronális mássalhangzókat megelőző /s/-szek [ʃ]-sé alakulnak, amelynek zöngés párját, a [ʒ]-ét az utolsóként felírt zöngésségi hasonulás hozza létre.

4.2. Biztos, hogy pont hat?

Felmerülhet a kérdés – főleg az esetleges zöngésedések kapcsán –, hogy vajon pontosan hat variánsról van-e szó. A hangok képzésének helyét ill. módját tekintve többnyire nincs vita az olasz dialektológusok között: a nápolyi [ts] valóban affrikáta, az [ʃ] palatális, stb. (vö. Radtke 1997: 74, Maturi 2002: 92–93, De Blasi 2006: 43, Ledgeway 2009: 99). Emellett mind a hat hang – [s, ts, dz, ʃ, ʒ, z] – képviselteti magát más olasz dialektusokban, valamint [ʒ] kivételével a sztenderd olasz köznyelvben is. A hangok létrejöttéért (többnyire) következetesen működő szabályok felelősek; a hangok közti esetleges átmenetek, minthogy ezek teljesen következtelenek és véletlenszerűek, nem szorúlnak allofonikus magyarázatra.

Bár a zöngésedésért felelős szabályok korántsem működnek olyan következetesen, mint a képzés helyét és módját vezérlők, a zöngés és zöngétlen közti átmeneti hangokat

⁸ A progresszív zöngésedés függhet a beszéd gyorsaságától, az átéléstől, idiolektustól, valamint sok más, egyelőre felderítetlen fonetikai tényezőtől.

sem tekintem allofónoknak. A 3.1. fejezetben Radtke (1997: 75) és Ledgeway (2009: 99) alapján az intervokális /s/-nek négy zöngésségi fokát említettem: [s, š, ž, z]. Hasonló szintek az affrikáták és a palatálisok esetében is felfedezhetők: [ts, tš, dž, dz], [ʃ, ʒ]. Ezek az átmeneti hangok azonban nem írhatók le egyértelműen fonológiai jegyekkel, ha zöngésségi oppozícióban gondolkodunk, hisz sem zöngések, sem zöngétlenek. Ha [s, ts, ʃ] hangokat a [–zöngés] jegy jellemezné, akkor [š, ž, tš, ʒ] hangokat a [+zöngés], minthogy valamennyire mind zöngések, ám ez esetben a [zöngés] jegyet inkább skalárisként kéne értelmezni, nem binárisként. Ezért legjobbnak látom ahhoz az allofónhoz sorolni az átmeneti zöngésségű hangokat, amelyekhez közelebb állnak ([š]-t tehát [s]-hez, [ž]-t [z]-hez, stb.), és úgy tekinteni rájuk, mint a „variáns variánsára”.

4.3. Az olasz dialektusok kiegyenlítődése

Mint tanulmányom bevezetésében említettem, az olasz dialektusok korunkban rendkívüli átalakuláson mennek keresztül: a köznyelv erős befolyására a dialektusok és a köznyelv közti határok egyre inkább elmosódnak. Az olasz nyelv „első számú” kézikönyve (Dardano, Trifone 1985) a nyelvnek négy, jól elkülöníthető dialektális szintjét különbözteti meg: *olasz nyelv*, *regionális köznyelv*, *regionális dialektus*, *dialektus* (l. Dardano, Trifone 1985: 32). Az egyes dialektális területeket jellemző nyelvtani szabályok különböző szinteken lépnek életbe, igaz ez a nápolyi /s/ hat allofónját érintő fonológiai szabályokra is. Minthogy azonban az egyes szintek közti különbségek fokozatosan kiegyenlítődni látszanak, némileg át kell alakulnia az aktuális, ill. a jövőben esedékes dialektális kutatásoknak is. A szintek közti átmenetek természetesen kontinuum-természetűek, ám a köztük lévő határok egyre kevésbé megragadhatók, az egyértelmű kódváltások egyre ritkábbak, nem is igazán nevezhetők váltásnak, mint inkább "kód-összemosásnak".

A korpuszomat alkotó felvételeken igen sok efféle "kód-összemosás" figyelhető meg, az adatközlők gyakran egyetlen mondaton belül is többször ugranak egyik dialektális szintről a másikra. A dialektofón adatközlők két minőséget tudnak többé-kevésbé tudatosan elkülöníteni: az olasz nyelvet és a dialektust; emellett a dialektuson belül is két változatot beszélnek: tanulmányomban alapvetően ezzel a kettővel foglalkoztam, melyeket *regionális köznyelvként* és *dialektusként* neveztem meg.

Érdeemes megfigyelni, hogy a bemutatott öt szabály melyike melyik szinteken lép életbe. Az intervokális /s/ zöngétlensége nemrég épp úgy jellemezte a nápolyi regionális

köznnyelvet is, mint a dialektust. A felvételek tanúsága szerint ez a szabály lassan csak a dialektus szintjére lesz érvényes, [s] magánhangzók közötti zöngésítése átragad az olasz köznnyelvről a regionális köznnyelvre. A palatalizáció helyzete épp fordított: ez a jelenség terjed, és a dialektusból kiindulva már csaknem teljesen megfertőzte a nápolyi regionális köznnyelvet is. Az affrikáció, amely ellenben mindig jelen volt a regionális köznnyelvből, mostanra már nem működik kizárólagosan, pl. /r/ után már nem produktív, vö. *piercing* [pirsiŋgə], valamint /l/ után is csak részlegesen az, pl.: *malsano* [malsano] / (ritkán) [maltsano] 'egészségtelen'.

Tanulmányomban a nápolyi dialektus jelenlegi állapotát írtam le, a hangfelvételek, valamint a témába vágó szakirodalom alapján. Az általam bemutatott hat hang minden bizonnyal a dialektális szintek kiegyenlítődéssel is élni fog a nápolyi dialektusban. Ellenben korántsem biztos, hogy a szabályok is úgy fognak működni, mint ahogy őket bemutatam, valamint elképzelhető, hogy más szinteken fognak életbe lépni. Mindez azonban nem érinti azt a tényt, hogy a nápolyi dialektusban a latin [s] hangból kialakulva három különböző környezetben hatféle hang ejthető. Mindent egybevéve, az olasz dialektusok kiegyenlítődése számos újabb kutatásra, illetve számos, már elvégzett kutatás kiegészítésére adhat okot a jövőben.

Bibliográfia:

Bianchi, Patricia–De Blasi, Nicola–Librandi, Rita 1996. *La Campania*. In: Bruni, Francesco (ed.): *L'italiano nelle regioni. Storia della lingua italiana*. Garzanti. Milano.

Dardano, Maurizio–Trifone, Pietro 1985. *La lingua italiana*. Zanichelli. Bologna.

De Blasi, Nicola 2006. *Profilo linguistico della Campania*. Laterza. Milano.

Del Puente, Patrizia 1995. *La metafonía napoletana. Un tentativo di analisi sociolinguistica*. *L'Italia dialettale* 49–68.

Durand, Jacques–Siptár Péter 1997. *Bevezetés a fonológiába*. Osiris. Budapest.

Iandolo, Antonio 2001. *Parlare e scrivere in dialetto napoletano*. Tempo lungo. Napoli.

Ledgeway, Adam 2009. *Grammatica diacronica del napoletano*. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.

Maturi, Pietro 2002. *Dialetti e substandardizzazione nel Sannio Beneventano*. Peter Lang, Frankfurt. Berlin. Bern. Bruxelles. New York. Oxford. Wien.

Nespor, Marina 1994. *Fonologia*. Mulino. Bologna.

Radtke, Edgar 1997. *I dialetti della Campania*. Il Calamo. Roma.

Rohlf, Gerhard 1966. *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti. Fonologia*. Einaudi. Torino.

Huszthy Bálint

PPKE BTK Olasz szak

balint@huszthy.hu